

ХҒТАР 14.01.07

Мақала типі: ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-147-2-392-405>

Білім беру үдерісіндегі сыни ойлаудың маңыздылығы

Б.Б. Нұрғожа^{io}, Г.С. Майлыбаева^{io}

Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

(E-mail: botagoznurgoja@gmail.com, gulmirasabyr@mail.ru)

Аңдатпа. Мақалада сыни ойлау ұғымына жасалған контент талдау негізінде сыни ойлау ұғымына берілген анықтамалар және түрлі зерттеушілер қарастырған сыни ойлаудың аспектілері келтірілді. Көптеген анықтамаларға сәйкес сыни ойлау талдау, синтез, бағалау және пайымдаудың негізгі тұжырымдамасын; сондай-ақ тиісті ақпараттың сапасын талдау, мәселеге тұтастай қарау және оны нақтылау, себеп-салдарлық байланыстар орнату, дәлелдер келтіру, логикалық қорытындылар құру, зерттелетін мәселеге қатысты өз ұстанымын әзірлеу және т.б. дағдыларды меңгеруді қамтиды.

Сонымен қатар мақалада сыни ойлауды зерттеген авторлардың сыни ойлаушыға тән сипаттары; сыни ойлаудың ақпараттық сауаттылықпен байланысы; білім берудегі рөліне қатысты; және болашақ мамандардың өз саласында кәсіби жетістікке жетуі үшін сыни ойлаудың маңыздылығы тұрғысында жүргізген зерттеулерінің нәтижелері жинақталды. Зерттеу нәтижелері бойынша, сыни ойлаудың қазіргі ақпараттың қолжетімді әрі жылдам жаңаратын кезеңінде білім алушылар үшін аса қажет дағды екенін көрсете отырып, аталмыш дағдыны қалыптастырып, дамыту – білім беру орындарының басты міндеттерінің бірі деген қорытынды жасалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде «сыни ойлау» ұғымына білім беру үдерісі тұрғысында авторлық анықтама берілді.

Түйін сөздер: білім беру үдерісі, сыни ойлау, білімгер, білім, ақпараттық сауаттылық.

Кіріспе

Сыни ойлау – 21 ғасырда табысты болуға қажет 4К моделіндегі кәсіби дағдылардың құрамдас бөлігі, сондай-ақ өмір бойы білім алу парадигмасы жағдайында білімнің құндылық ретінде берілуі үшін аса қажет дағды [1]. Қолжетімді әрі жылдам жаңарып тұратын ақпарат әлемінде өмір сүріп жатқандықтан, бүгінгі күні ақпаратты тиімді пайдаланып және дұрыс талдай білу, оның сенімділігін немесе сенімділік ықтималдығын бағалау, қажетті әрі маңыздысын таңдап, керек емесін елемей сыни ойлау дағдысы арқылы жүзеге асады. Ақпараттық қоғамнан білім қоғамына өту жағдайында әр адам өзін толғандыратын ақпарат ағынында еркін жүріп, пайдалы ақпаратты пайдасыздан ажыратуы үшін когнитивті қабілеттерді қолдануы және сыни ойлауды дамытуы қажет [2].

Сыни ойлау ұғымының анықтамалары және оның аспектілерімен байланысты жүргізілген зерттеулердің нәтижелері туралы мәлімет шамамен соңғы жарты ғасырдағы ғылыми әдебиеттерде жиі кездеседі. Көптеген батыс ғалымдары – Эннис (1962), Руггеро (1975), Скривен (1976), Халлет (1984) Китченер (1986), Паскарелла және Терензини (1991), Халперн (1996), Пол және Элдер (2001) Петрес (2004), Холиак және Моррисон (2005) және т.б. сыни ойлауды сұрақ қоя білу қабілеті; бұрын қабылданған болжамдарды тану және тексеру; түсініксіздікті тану; зерттеу, түсіндіру, бағалау, пайымдау және ойлау; негізделген пайымдаулар мен шешімдер қабылдау; ұстанымдарды түсіндіру, тұжырымдау және негіздеу ретінде сипаттайды [3].

Сыни ойлаудың ақпараттық сауаттылықпен байланысы – П.А. Флуд, Р. Альбитц, Боухник пен Гиаттің; білім берудегі рөлі – Д. Клустер, Д. Дьюи, Л. Шнайдер мен М. Шнайдер, Анджели мен Валанидес, Марин және Халперн, Мири және басқалардың; болашақ мамандар үшін маңызы – Акиус және Самса, Дж. Аллен, Ван, Ву, Чжао, Абрами және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған.

Сонымен қатар сыни ойлау ұғымын ресейлік ғалымдар Л.С. Выготский – психология; Н.А. Ходикова, Е.Е. Ивунина – философия; Н.А. Якунина, И. Загашев пен С. Заир-Бек – педагогика ғылымдары аясында зерттеді.

Отандық ғалымдар Ж.Ә. Таңатарова, А. Кожанова өз зерттеуінде білім беру үдерісінде сыни ойлауды дамытуға ықпал ететін әдістерді қарастырса, З.Ш. Мұхамбетәлиева мен Р.Ж. Муканова – химия; М.Ж. Серікбаева және К.У. Кариева – информатика; Г.Б. Джакупова – ағылшын тілі сабақтарында сыни ойлау технологиясын қолданудың тиімділігін баяндайды. Ж.И. Сардарова, Ш.И. Джанзакова, Н.Г. Дамуов, Н.І. Хамзинаның еңбегінде болашақ мамандар үшін «сыни ойлаудың басты мәні – қоршаған шындыққа ойланып қарау, тиісті ақпаратты объективті бағалау, түрлі көзқарастарды салыстыру және талдау, қоғамдық құбылыстардың күрделілігі мен қайшылығын түсінуге баулу» ретінде қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – ақпараттық дәуірдегі білім беру үдерісінде сыни ойлаудың маңызын анықтау бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулерге контент талдау жүргізу. Зерттеу жұмысымызды жүргізу барысында аталмыш ұғымға берілген анықтамалар мен аспектілерді қарастыра келе, сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі маңызымен байланысты келесі зерттеу сұрақтарына жауап беру көзделді:

Сыни ойлаушыға қандай сипаттар тән?

Сыни ойлаудың ақпараттық сауаттылықпен байланысы неде?

Сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі рөлі қандай?

Сыни ойлау болашақ мамандар үшін қаншалықты маңызды?

Зерттеу әдістері

Аталмыш тақырып бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулерге, атап айтқанда, ағылшын, қазақ және орыс тілдеріндегі диссертация, ғылыми журналдар және ғылыми-тәжірибелік конференциялар жинақтарында жарияланған мақалаларға, электронды кітапханалар мен ғылыми сайттарға шолу жасалды; зерттеу сұрақтарына сәйкес келген материалдар сараланып, оларға тиісті талдау жүргізілді; шетел тілдеріндегі материалдар қазақ тіліне аударылып, синтезделді. Тиісті материалды іздестіру үшін «сыни ойлау», «критическое мышление», «critical thinking» түйін сөздері қолданылды.

Сыни ойлау ұғымына берілген анықтамалар. Сыни ойлау бүгінгі таңда жеке тұлғаның бойында болуы тиіс маңызды қасиеттердің бірі екенімен келісе отырып, сыни ойлау мәселесі жөніндегі зерттеулердің авторлары бұл ұғымға әртүрлі анықтама береді.

Сыни ойлауды зерттеуші америкалық психолог Д. Халперн «Ой және білім: Сыни ойлауға кіріспе» атты еңбегінде Расселдің «сыни ойлау – қабылданған кейбір стандарттарды бағалау және категорияларға бөлу үдерісі» деген анықтамасына негіздей отырып, сыни ойлауды көзқарас, білім және ойлау дағдыларының қосындысы ретінде қарастырады [4].

Л.С. Выготский берген анықтамада «сыни ойлау» – адамның интеллектуалды іс-әрекетінің түрі және ол қабылдау мен түсінудің жоғары деңгейімен, ақпараттық өріске деген көзқарастың объективтілігімен сипатталады. Адам мақсатты белгілеп, дұрыс нәтижеге жету үшін өзін-өзі тәуелсіз іс-әрекетке ынталандыруды үйренуі, сондай-ақ ақпараттың үлкен ағыны жағдайында ұтымды ойлануға, тек маңызды материалды бөліп көрсетуге, оны өз бетінше түсінуге қабілетті болуы керек [5].

Р.Полмен М.Скривен бұл ұғымды зерттей келе, сыни ойлау пәнді қайырмашылықтардан асып түсетін әмбебап интеллектуалды құндылықтарға, яғни айқындық, мұқияттылық, дәлдік, дәйектілік, өзектілік, сенімді дәлелдер, тура дәлелдер, әділеттілік, сондай-ақ мәселені тереңінен және кеңінен қарастыруға негізделеді деген пікірге келді. Бұл барлық пайымдаулардағы ойлаудың құрылымдары немесе элементтері болып табылатын – мақсат, проблема немесе даулы мәселе, болжамдар, тұжырымдамалар, эмпирикалық негіздеме, қорытындыға әкелетін пайымдаулар, балама көзқарастардағы қарсылықтар және анықтамалық жүйені зерттеуге әкеледі. Сыни ойлау өзгеретін тақырыпқа, проблемалар мен мақсаттарға жауап беру қабілеті ретінде ойлаудың өзара байланысты тәсілдерінің, атап айтқанда, ғылыми ойлау, математикалық ойлау, тарихи, антропологиялық, экономикалық, моральдық және философиялық ойлау тобына кіреді.

Сыни ойлаудың бұл тұжырымдамасын Ричард Пол мен Линдер Элдер нақтылап, Пол-Элдердің сыни ойлау тұжырымдамасы аясында одан әрі дамытты. Қазіргі уақытта бұл тәсіл сыни ойлау туралы әдебиеттерде жиі кездесетін тәсілдердің бірі болып табылады. Пол-Элдер тұжырымдамасына сәйкес, сыни ойлау ойлаудың бөліктеріне немесе

құрылымдарына назар аудару арқылы ойлауды талдауды; сапаға баса назар аударатырып, ойлауды бағалауды; бұған дейін белгілі болған мәліметтерді пайдалану арқылы ойлауды жақсартуды қамтиды [3].

Д. Клустер сыни ойлауды ойлаудың басқа түрлерінен ажырататын бес ерекшелікті ұсына отырып, ойлаудың келесі үш түрі сыни ойлауға жатпайды деп есептейді: есте сақтау, күрделі ұғымдарды түсіну, шығармашылық немесе интуициялық ойлау. Автордың пікірінше, мәліметтерді есте сақтау және идеяларды түсіну – тек сыни ойлауға қажет алғышарттардың бірі, ал шығармашылық ойлау кейбір мамандықтардың ерекшелігіне байланысты (суретші, спортшы, т.б.) бейсаналы түрде орын алады [6].

Отандық зерттеушілер Ж.И. Сардарова, Ш.И. Джанзакова, Н.Г. Дамуов, Н.І. Хамзинаның еңбегінде сыни ойлау – адамның өзінің және өзгенің пікірін объективті бағалай білуі, ережелер мен қорытындыларды мұқият және жан-жақты тексеру қабілеті ретінде анықталады [1, 269 бет].

Сыни ойлау ұғымының білім беру саласындағы маңыздылығын сондай-ақ әлемнің алдыңғы қатарлы университеттерінің «сыни ойлау» ұғымына берген анықтамаларынан көруге болады [7]:

Сыни ойлауды және оның элементтерін анықтайтын көптеген әдебиеттерді мұқият зерттей келе, АҚШ-тағы Луисвилл университеті М. Скривен мен Р. Полдың тұжырымдамасын жан-жақты әрі қысқаша анықтама ретінде қолдануға шешім қабылдады: «Сыни ойлау – бұл сенімдер мен әрекеттерге басшылық ретінде бақылау, тәжірибе, рефлексия, пайымдау немесе қарым-қатынас арқылы алынған ақпаратты белсенді және шебер түсіну, қолдану, талдау, синтездеу және/немесе бағалаудың интеллектуалды тұрғыда тәртіпке келтірілген үдерісі».

«Сыни ойлау – бұл басқа адамдардың дәлелдерін, идеялары мен теорияларын жүйелі бағалау. Сыни ойлаудың негізгі алғышарты тиісті ресурстардың сенімді екендігі туралы сауатты пікір қалыптастыру үшін сыни сұрақтар қоюды қамтиды» (Стэнфорд университеті, 2018).

«Сыни ойлау дегеніміз – идеяларды зерттеу, оларды бұрыннан білетін нәрселермен салыстыру және олардың артықшылықтары туралы шешім қабылдау. Сыни ойлаудың мақсаты – «объективті» позицияны сақтауға тырысу. Сыни ойлау кезінде дәлелдің барлық тұстары таразыланып, оның күшті және әлсіз жақтары бағаланады» (Оупен университеті, 2008).

«Сыни ойлау үш элементтен тұрады: басқа дәлелдердегі әлсіз тұстарды байқай білу, тура дәлелдерге деген құштарлық және оларды өзгерту мақсатында өз көзқарастары мен құндылықтары туралы ойлау қабілеті» (Гарвард университеті, 2018).

Эдинбург университеті (2020) сыни ойлауды «өнер» ретінде анықтайды: «Сыни ойлау – бұл бақылаулар, мәліметтер оқу мен эксперименттер нәтижесінде жиналған дәлелдемелерді түсіндіруге, түсінуге, қолдануға және жалпылауға негізделген нақты, дәлелді пайымдаулар жасау өнері».

Плимут университеті берген анықтамаға сәйкес (2010), сыни ойлау кез келген саладағы маманның жетістікке жетуінің алғышарты болып табылады: «Сыни тұрғыдан ойлау – сұрақ қою дегенді білдіреді. Сыни ойлайтын адамдар оқыған немесе естіген

нәрсені «номиналды түрде» қабылдаудың орнына, бір нәрсені шындық ретінде санамас бұрын дәлелдер мен себептерді іздейді. Бұл – кез келген саладағы ғалым, зерттеуші немесе кәсіпқой маманның басты сипаты әрі жетістікке жетудің кілті».

Зерттеушілер сыни ойлау дағдыларының әртүрлі анықтамасын қолданғанымен, көптеген анықтамалар талдау, синтез, бағалау және пайымдаудың негізгі тұжырымдамасын; сондай-ақ сыни ойлау ақпарат жинау, оның сапасын талдау, мәселені тұтастай қарау, мәселені анықтау, оны нақтылау, себеп-салдарлық байланыстар орнату, логикалық қорытындылар құру, зерттелетін мәселеге қатысты өз ұстанымын әзірлеу, балама ақпаратқа байланысты өз пікірін өзгерту мүмкіндігі сияқты дағдыларды меңгеруді қамтиды [2, 23 бет].

Зерттеушілердің сыни ойлаудың түрлі аспектілерін зерделеу барысы бойынша жасалған контент талдауды төмендегі кестеде ұсынамыз.

Кесте 1

Сыни ойлаудың аспектілері

Авторлар	Сыни ойлаудың аспектілері
Эннис сыни ойлаудың мәдени, гендерлік көзқарастағы ерекшеліктерін жан-жақты сипаттай келе, негізгі үш аспектіге тоқталады:	Мүмкіндігінше «бәрін дұрыс жасау» Адал және айқын позицияны ұстану Әр адамның қадір-қасиетіне мұқият қарау [8, 31 бет]
Д. Клустер сыни ойлауды ойлаудың басқа түрлерінен ажырататын бес аспектісін ұсынды:	1. Сыни ойлау – бұл тәуелсіз ойлау. 2. Ақпарат сыни ойлаудың соңғы нүктесі емес, бастауы болып табылады. 3. Сыни ойлау сұрақтар қоюдан және шешілетін мәселелерді түсінуден басталады. 4. Сыни ойлау сенімді дәлелге ұмтылады. 5. Сыни ойлау – бұл әлеуметтік ойлау [6; 9].
Пол-Элдер тұжырымдамасына сәйкес:	Сыни ойлау – ойлау бөліктеріне немесе құрылымдарына («ойлау элементтері») назар аудару арқылы ойлауды талдау; сапаға баса назар аудара отырып, ойлауды бағалау («әмбебап зияткерлік стандарттар»); бұған дейін белгілі болған мәліметтерді пайдалану арқылы ойлауды жақсарту («интеллектуалды қасиеттер») [3].
Н.А. Ходикова сыни ойлаудың үш аспектісін бөліп көрсетеді:	Логикалық – дұрыс тұжырымдарды құра білу және басқалардың тұжырымдарының дұрыстығын бағалай білу; Ақпараттық – ақпараттың растығы мен өзектілігін анықтай білу; Психологиялық – рефлексия, объективті бола білу, басқалардың пікірінің құндылығын мойындай білу [2, 23 бет].

Е.Е. Ивунина А.Н. Шуманның зерттеуіне негіздей отырып, сыни ойлаудың келесі аспектілерін ұсынады:	1. Жүйелілік 2. Кешенділік 3. Пайымдаулардағы бірізділік 4. Мультиперспективтілік 5. Метатаным 6. Білім алуға қолжетімділік [10].
М.Ж. Серікбаева және К.У. Кариеваның пайымдауынша, сыни ойлау 4 компоненттен тұрады:	Ынталандырушы компонент Рефлексивті компонент – өз іс-әрекеттерінің нәтижелеріне, сондай-ақ өз іс-әрекеттеріне саналы түрде әсер ету қабілетіндегі көрініс. Когнитивті компонент – танымдық қабілеттер Белсенділік – сыни ойлауды дамытуға ықпал ететін компонент [11].

Нәтиже

Сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі маңызымен байланысты зерттеу сұрақтарына жауап іздеу нәтижесінде келесідей мәліметтер жинақталды.

1. Сыни ойлаушыға қандай сипаттар тән? Сыни ойлаушы тиімді әрі тәуелсіз түрде логикаға сәйкес ойлайды, қойылған міндеттерді жылдам әрі шығармашылықпен шеше біледі, дұрыс салыстырулар жасайды, негізделген қорытындылар қалыптастырып, салмақты шешімдер қабылдайды [1, 269 бет].

Сыни ойлай алатын білімгер ақпаратты түсіндіру мен бағалаудың әртүрлі тәсілдерін біледі, мәтінде қайшылықтарды бөліп көрсете алады, тек логикаға ғана емес, сұхбаттасушының пікіріне де сүйене отырып, өз көзқарасын қорғауда дәлелдер келтіре алады. Мұндай адамдар кез келген ақпаратпен жұмыс істегенде өзін сенімді сезінеді, әртүрлі ресурстарды тиімді пайдалана алады, қоршаған әлемнің көпполярлығын, әртүрлі көзқарастардың болу мүмкіндігін қабылдай отырып, ақпараттық кеңістіктермен тиімді қарым-қатынас жасай алады [5, 24 бет].

Г. Фоллмердің пікірінше, сыни ойлау ақталмаған үміттер, болжамдар, қабылданған бірнеше шешімдер арқылы дамиды. Сыни ойлау арқылы мәселенің қаншалықты күрделі екенін түсініп, шындыққа жақындататын жетілген шешімдер ұсынуға мүмкіндік алады. Осылайша, сыни ойлаушыға тән сипаттардың бірі – өз қателіктерінен сабақ ала білу қабілеті [5, 23 бет].

П.А. Флуд бірқатар зерттеушілердің, атап айтқанда, Эннис, Фационе, Саад, Лани, Фредериксон, Спарк және МакДаффи еңбектеріне негіздей отырып, «адамның қоршаған ортасы және оның көзқарасы әркімге жеке әсер етсе де, тәжірибелі сыни ойлаушы логикалық пайымдауды жеке пікірден ажырата алады. Жеке көзқарасты ескере отырып, сыни тұрғыдан ойлайтын адамдар ақпаратты талдайды, салыстырады және дәлелдер келтіреді. Олар ашық пікірде, ақылға қонымды болуға және тиісті нәрседен барынша жақсы хабардар болуға ұмтылады, қызығушылық танытады, икемділік танытады, басқалардың көзқарастарына құрметпен қарайды және оларды ескеруге дайын. Сыни ойлауды пайдалану қабілеті тұлғаның түсінігіне, өзіне деген сенімділігіне, жетілу деңгейіне және тәжірибесіне байланысты» деген қорытындыға келді [8, 30 бет].

Абрами және басқа да зерттеушілер «сыни тұрғыдан ойлайтын адамдардың өз үлестерін қосатын функционалды ересектер ретінде болашағы жақсы» деп мәлімдеді. Ересектер өздерінің алдында тұрған түйіткіл мәселені немесе жағдайды шешуі үшін өз бетінше ойланып, сыни ойлау дағдыларын қолданбаса, оларда эмоция немесе импульс арқылы жауап беруі ықтималы артады [12].

Сыни ойлаушы қоғамда кеңінен таралған көзқарастарды, қолжетімді ақпаратты бірден қабылдап, мойындамас бұрын өзін-өзі шектейді, яғни күмәнданады, сондықтан олардың дәлелдері мен тұжырымдауларын іздестіреді, басқалардың пікірлерімен санаса отырып, оны өз көзқарасымен салғастырады. Алайда бұлай күмәндануды ақпаратты теріске шығарумен шатастырмаған жөн [13], себебі сыни ойлауға дағдыланған адамның ойы барлық уақытта таласпен, қарсы пікір айтумен қатар жүреді [14].

2. Сыни ойлаудың ақпараттық сауаттылықпен байланысы неде? Сыни ойлау дағдылары ақпараттық сауаттылық дағдыларымен байланысты, бірақ ақпараттық сауаттылық дағдылары сыни ойлау дағдыларының қажетті құрамдас бөлігі емес [15].

Ақпараттық сауаттылық сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді және адамдардың білім алуды өз бетінше бақылауына мүмкіндік береді. Алайда, ақпараттың көп мөлшерде қолжетімділігі білім алушылардың білімінің артуына ықпал етпеді, керісінше, ақпараттың көптігі олардың миының өңдеу жүйесіне ауыртпашылық түсірді. Адамның миы белгілі бір уақытта қанша ақпаратты өңдей алатындығымен және ақпаратты қаншалықты жылдамдықпен өңдей алатындығымен шектеледі. Сондықтан ақпаратқа қол жеткізу жеткіліксіз; білімгерлер сонымен қатар ақпаратты тиімді игеру қабілетіне ие болуы керек [8; 16].

Боухник пен Гиат «соңғы жылдардағы ақпараттық технологиялардағы жылдам өзгерістерге байланысты қазіргі оқу бағдарламалары білімгерлердің қажеттіліктерін қанағаттандырмауда, нәтижесінде білім алушыларға сенімді, нақты, негізделген ақпаратты жалған, ойдан шығарылған және сенімсіз ақпараттан ажырату қиын» деп мәлімдеді [17].

3. Сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі рөлі қандай? Сыни ойлауға оқытудағы негізгі мақсат – «әлеуметтік, ғылыми және іс жүзіндегі мәселелерді тиімді шешу үшін ойлау құзыреттілігін кеңейту, сондай-ақ жаңа идеялар мен инновацияларды ұсынуды ынталандыру» [1, 269 бет].

Тиісті әрі лайықты ақпараттың білім мәртебесіне өтуі үшін оны сыни тұрғыда түсіну қажет. Сондықтан білім алушылардың сыни ойлау дағдысын қалыптастыру білім беру үдерісіндегі негізгі міндеттердің біріне айналуға [2, 22 бет].

Сыни ойлау туа біткен қабілет емес, табиғатынан ұшқыр ойлы білімгерлерде де сыни тұрғыдан ойлаудың табиғи дағдылары жоқ, сондықтан оларды білім алу барысында талдау жасай алуға, әділ және ашық болуға үйрету керек [18]. Білімгерлер табиғи түрде сыни тұрғыдан ойлауға бейім болмағандықтан, олардың сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру және дамыту білім беру орындарының міндеті болып табылады [19].

Осыған байланысты әлемнің көптеген оқу орындары сыни ойлау бойынша жүргізілген зерттеулерді негізге ала отырып, оқу бағдарламаларына енгізе бастады. Мәселен, сыни ойлау бойынша оқу бағдарламасын әзірлеу және жетілдіру кезінде Луисвилл

университеті Пол-Элдердің сыни ойлау моделін таңдады, себебі сыни ойлаудың бұл жүйесі жан-жақты, барлық пәнге ортақ қолдануға жарамды, бейтарап терминологияны қолданады, белгілі бір танымдық дағдыларды, соның ішінде метатануды анықтайды және жоғары сапалы ресурстарды ұсынады. Сыни ойлауға үйрету бойынша курстарды оқу бағдарламасына енгізу арқылы білім алушылардың сыни ойлау дағдыларын бүкіл білім беру үдерісі барысында дамытып нығайтуға мүмкіндік береді [3].

Марин және Халперннің зерттеулеріне сәйкес, сыни ойлау дағдыларын оқытуға білім беру мазмұнының материалына қосу арқылы немесе сыни ойлау дағдыларына бағытталған арнайы оқыту арқылы қол жеткізуге болады. Сыни ойлау дағдыларын үйретудің ең тиімді әдістері нақты өмірлік жағдайға негізделген рөлдік ойындар, кейстерді қолдану, топтық талқылау және білімгер мен мұғалімнің өзара әрекет етуі болып табылады [20].

Ал, Мири және басқалардың пайымдауынша, жоғары деңгейлі ойлау, оның ішінде сыни ойлау дағдыларын дамытуда ең тиімді деп анықталған үш оқыту стратегиясына: нақты шынайы өмір жағдайларына негізделген тапсырмалар, ашық пікірталас және зерттеуге бағытталған тәжірибелер жатады [21].

Д. Дьюидің пікірінше, нақты бір түйіткілді мәселенің шешімін табумен айналысу білімгерлердің табиғи әуесқойлығын оятып, оларды сыни ойлауға итермелейді: «нақты бір мәселені қарастырып, қиын жағдайдан шығудың жолын өзінше іздеу арқылы білім алушы шын мәнінде ойланады» [14, 181 бет].

Д. Клустер «сыни ойлауға үйрету – оқытушы жұмысының бір қыры» деп есептейді, себебі сыни ойлау арқылы дәстүрлі таным үрдісі жеке дара сипатқа ие болып, барынша саналы, үздіксіз әрі нәтижелі бола түседі [6, 3 бет].

Ж.Ә. Таңатарова мен А. Кожанованың зерттеуіне сәйкес, білім беру үдерісінде сыни ойлаудың принциптері мен әдістерін дұрыс қолдану білімгерлердің оқуға деген уәждемесін арттырады, тұлғалық қасиеттерін көрсетуге, зияткерлік және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, ынтымақтастық пен әлеуметтік белсенділікке ұмтылуына көмектеседі [13, 51 бет].

4. Сыни ойлаудың болашақ мамандар үшін қаншалықты маңызды? Сыни ойлау дағдыларының маңызы бітіруші түлектер үшін артуда, себебі түлектер тәжірибесіз бола тұра, жұмысқа орналасып, мансап орнату үшін жаңа ақпаратты игеріп, оны түсініп, шығармашылықпен қолдана білуі керек [22]. Мәселен, Дж. Алленнің зерттеуінде, сауалнамаға қатысқан жұмыс берушілердің жартысы түлектерге өз жұмысында табысты болуы үшін сыни тұрғыдан ойлау дағдылары өте маңызды екенін айтса, олардың 70%-ы түлектер жеткілікті деңгейде сыни тұрғыдан ойламайды деп бағалады [23]. Болашақ мамандардың сыни ойлау дағдыларын жетік меңгермеуі ақпаратты талдау және салыстыру, дәлелдер келтіру, көзқарастарды құрметтеуіне және құбылыстарды әртүрлі тұрғыдан қарауына кедергі келтіреді [24].

Отандық зерттеулерде ақпараттың жылдам өзгеруі жағдайында болашақ мұғалімдерді оқушылардың сыни ойлауын дамытуға даярлау – маңызды әрі өзекті, сондықтан болашақ мамандардың өз бетімен білім алуына қажет метакогнитивті қабілеттері мен біліктерін дамыту, сондай-ақ ақпаратты сауатты талдау және бағалау дағдыларын жетілдіру керек

екені баяндалса [1, 269 бет], болашақ медицина мамандарының сыни ойлау дағдыларын шетел тілін оқыту арқылы тиімді дамытуға болатыны қарастырылады [25].

21 ғасырда білім алушылар сыни ойлау дағдыларын қолданумен ерекшеленуі тиіс, сондықтан оқытушылар осы дағдыларды қалыптастырып, дамыту үшін білімгерлерге арнайы нұсқау беруі керек. Сыни ойлау дағдыларының жоғары болуы болашақ мамандардың өміршең жұмыс тауып, мансап құруына оң әсер етсе [12], керісінше, білім алушыларда сыни ойлау дағдысының жеткілікті деңгейде болмауы олардың кәсіби маман ретінде қоғамға қосатын үлесін шектейді [18].

Талқылау

Сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі маңызымен байланысты зерттеу сұрақтарына жауап іздеу нәтижесінде қарастырылған мәліметтер негізінде сыни ойлауға үйретудің білім беру үдерісіндегі міндеттердің біріне айналуының себептеріне тоқталайық:

Сыни ойлау туа біткен қабілет емес әрі ойлаудың басқа түрлерінен ерекшеленетіндіктен, арнайы әдістер арқылы қалыптасып, дамиды.

Ақпараттың көп мөлшерде қолжетімділігі әрі жылдам жаңаруы жағдайында сыни ойлау білімгерлердің тек фактілерге емес, оқу үдерісіне назар аудара отырып, тиімді білім алуларына ықпал етеді.

Болашақ мамандарға кәсіби білімді меңгертумен қатар, сыни ойлау арқылы өз бетінше мәлімет алуға, өңдеуге, жүйелеуге және пайдалануға үйрету нәтижесінде білімгерлер 21 ғасыр талабына сай кәсіби маман ретінде және жеке тұлға ретінде қоғамға зор үлес қосады.

Қорытынды

Қорыта келе, сыни ойлаудың білім беру үдерісіндегі маңызын зерттеушілердің терең әрі жан-жақты жүргізген еңбектерінен, сондай-ақ әлемдік деңгейдегі университеттердің аталған ұғымға өз анықтамаларын беріп, оны білім беру үдерісінің арнайы бөлігі ретінде қарастыруынан анықтадық.

Сыни ойлау қазіргідей ақпараттың қолжетімді әрі жылдам жаңаратын кезеңінде білім алушылар үшін аса қажет дағды болғандықтан, оны қалыптастырып, дамыту – білім беру орындарының басты міндеттерінің бірі.

Осыған байланысты, «сыни ойлау» ұғымына берілген анықтамалар мен қарастырылған зерттеу сұрақтары бойынша жинақталған мәліметтерді негізге ала отырып, біз аталмыш ұғымға білім беру үдерісі тұрғысында **келесідей авторлық анықтама береміз**: «Сыни ойлау – 21 ғасырда білімнің құндылық ретінде берілуі үшін, оқу орындарында арнайы әдістер арқылы білім беру үдерісінің барлық кезеңінде үйретуді талап ететін дағды».

Авторлардың қосқан үлесі

Нұрғожа Б.Б. – теориялық тұжырымдама, зерттеу нәтижелерін түсіндіру және ұйымдастыру, орыс және ағылшын тілдеріндегі материалдарды талдау, мақала жазу.

Майлыбаева Г.С. – зерттеу тұжырымдамасы мен әдістемесін жобалау, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, мақала жазу.

Әдебиеттер тізімі

1. Сардарова Ж.И. и др. Необходимость развития критического мышления будущих учителей //Хабаршы «Психология» сериясы. – 2020. – Т. 62. – №. 1. – С. 268-273
2. Ходикова Н.А. Логика и критическое мышление: история и современность //Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 2019. – №. 3 (203). – С. 22-25.
3. What is Critical Thinking [Электронды ресурс] –<https://louisville.edu/ideastoaction/about/criticalthinking/> (өтініш берілген күн 11.03.2023)
4. Halpern D. F. Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. – Psychology press, 2013.
5. Якунина Н.А. Критическое мышление: аналитическое осмысление понятия //Гаудеамус. – 2019. – Т. 18. – №. 4 (42). – С. 21-26.
6. Клустер Д. Что такое критическое мышление? //Перемена: международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2001. – Т. 4. – №. 36. – С. 40-43.
7. Critical thinking skills [Электронды ресурс] –<https://academicenglishuk.com/critical-thinking/> (өтініш берілген күн 19.10.2022)
8. Flood P.A. Critical thinking skills and information literacy skills: Discerning online information among high school students: дис. – Liberty University, 2015.
9. Мұхамбетәлиева З., Муканова Р. Химия сабақтарында сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану //Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №. 140. – С. 258-264.
10. Ивунина Е.Е. О различных подходах к понятию «критическое мышление» //Молодой ученый. – 2009. – Т. 11. – С. 170-174.
11. Серикбаева М. Ж., Кариева К. У. Развитие критического мышления на уроках информатики с использованием активных стратегий //Вестник Евразийского национального университета имени ЛН Гумилева. Серия: Педагогика. Психология. Социология. – 2022. – Т. 141. – №. 4. – С. 251-258.
12. Abrami, P. C., Bernard, R., Borokhovski, E., Wade, A., Tamim, R., & Zhang, D. Instructional interventions affecting critical thinking skills and dispositions: A stage 1 meta-analysis //Review of Educational Journal. – 2008. – Vol. 78(4). – P.1102-1134.
13. Танатарова Ж. А., Кожанова А. Сыни ойлаудың негізгі принциптері мен әдістерінің зияткерлікті дамытуда алатын рөлі //Вестник Атырауского университета имени Халела Досмұхамедова. – 2020. – Т. 56. – №. 1. – С. 49-55.
14. Туебаев М. Сын тұрғысынан ойлау, шығармашылық ойлау және рефлексия: ұқсастықтары мен айырмашылықтары; ойлау және ойлау түрлері //Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. – 2016 – Т. 4. – №. 9. – С. 178-182.
15. Albitz, R. S. The what and who of information literacy and critical thinking in higher education //Portal: Libraries and the Academy. – 2007. – Vol. 7(9). – P. 46-61.
16. Saadd, R. G., Morin, D., & Thomas, J.D.E. Critical thinking in e-learning environments //Computers in Human Behavior. – 2012. – Vol. 28. – P. 1608-1617.

17. Bouhnik, D., & Giat, Y. Teaching high school students applied logical reasoning //Journal of Information Technology Education. – 2009. – Vol. 8. – P. 1-16.
18. Snyder, L. G., & Snyder, M. J. Teaching critical thinking and problem solving skills //The Delta Pi Epsilon Journal. – 2008. – Vol. L(2). P. 90-99.
19. Angeli C., Valanides N. Instructional effects on critical thinking: Performance on ill-defined issues //Learning and Instruction. – 2009. – Vol. 19.– P. 322-334.
20. Marin L. M., Halpern D. F. Pedagogy for developing critical thinking in adolescents: Explicit instruction produces greatest gains //Thinking skills and creativity. – 2011. – Vol. 6. – P. 1-13.
21. Miri, B., David, B., & Uri, A. Purposely teaching for the promotions of higher-order thinking skills: A case of critical thinking //Research Science Education. – 2007. – Vol. 37. – P. 353-369.
22. Akyuz, H. I., & Samsa, S. The effects of blended learning environment on the critical thinking skills of students //Procedia Social and Behavioral Sciences. – 2009. – Vol. 1. – P. 1744-1748.
23. Allen M. Promoting critical thinking skills in online information literacy instruction using a constructivist approach //College & Undergraduate Libraries. – 2008. – Vol. 15. – P. 21-38.
24. Wang Q., Woo H. L., Zhao J. Investigating critical thinking and knowledge construction in an interactive learning environment //Interactive learning environments. – 2009. – Vol. 17. – P. 95-104.
25. Джакупова Г.Б. Эффективность использования технологии критического мышления в обучении английскому языку студентов медицинского факультета //Вестник Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева. – 2022. – №. 2 (54). – С. 50-55.

Б.Б. Нургожа, Г.С. Майлыбаева

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

Важность критического мышления в образовательном процессе

Аннотация. В статье на основе контент-анализа приведены определения и аспекты понятия критического мышления, рассмотренные различными исследователями. Согласно многочисленным определениям, критическое мышление включает в себя основную концепцию анализа, синтеза, оценки и суждения; также приобретение таких навыков, как анализ качества соответствующей информации, рассмотрение проблемы в целом и уточнение ее, установление причинно-следственных связей, приведение аргументов, навык делать логические выводы, выработка своей позиции по исследуемому вопросу, а также и другие навыки.

Также в статье представлены результаты исследований авторов, изучавших критическое мышление в контексте характеристик человека, мыслящего критически; связи критического мышления с информационной грамотностью; его роли в образовании; а также о важности критического мышления для достижения профессиональных успехов будущими специалистами в своей области. По результатам исследования сделан вывод, что критическое мышление является наиболее востребованным навыком для обучающихся в эпоху доступности и быстрого обновления современной информации и что формирование и развитие данного навыка – одна из главных задач образовательных учреждений.

В качестве научной новизны исследования дано авторское определение понятия «критическое мышление» в контексте образовательного процесса.

Ключевые слова: образовательный процесс, критическое мышление, обучающийся, знание, информационная грамотность.

B.B. Nurgozha, G.S. Mailybayeva

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

The importance of critical thinking in educational process

Abstract. The article presents definitions and aspects of the concept of critical thinking, considered by various researchers, based on content analysis. According to numerous definitions, critical thinking includes the basic concept of analysis, synthesis, evaluation and judgment; also, the acquisition of skills such as analyzing the quality of relevant information, considering the problem as a whole and clarifying it, establishing cause-and-effect relationships, making arguments and logical conclusions, developing one's position on the issue under study, etc.

The article contains the results of the authors' research who studied critical thinking in the context of the characteristics of a critical thinker; the relationship of critical thinking with information literacy; its role in education; as well as the importance of critical thinking for achieving professional success by future specialists in their field. According to the results of the study, it is concluded that critical thinking is the most demanded skill for students at the stage of accessibility and rapid updating of modern information, and that the formation and development of this skill is one of the main tasks of educational institutions.

As a scientific novelty of the research, the authors give their own definition of the concept of "critical thinking" in the context of the educational process.

Keywords: educational process, critical thinking, student, knowledge, information literacy.

Reference:

1. Sardarova ZH. I. i dr. Neobhodimost' razvitiya kriticheskogo myshleniya budushchih uchitelej, Habarshy «Psihologiya» seriyasy [The Need to Develop critical thinking of future teachers, Bulletin Series «Psychology»], 1, 268-273 (2020). [in Kazakh]
2. Hodikova N. A. Logika i kriticheskoe myshlenie: istoriya i sovremennost' Izvestiya vysshih uchebnyh zavedenij. Severo-Kavkazskij region. Obshchestvennye nauki. [Logic and critical thinking: History and modernity, Bulletin of Higher educational institutions. The North Caucasus region. Social sciences]. 3 (203), 22-25 (2019). [in Russian]
3. What is Critical Thinking [Electronic resource] – Available at: <https://louisville.edu/ideastaction/about/criticalthinking/> (Accessed: 11.03.2023)
4. Halpern D. F. Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. – Psychology press, 2013.

5. YAkunina N. A. Kriticheskoe myshlenie: analiticheskoe osmyslenie ponyatiya. Gaudeamus [Critical thinking: analytical understanding of the concept, Gaudeamus], 4 (42), 21-26 (2019). [in Russian]
6. Kluster D. CHto takoe kriticheskoe myshlenie? Peremena: Mezhdunarodnyj zhurnal o razviti myshleniya cherez chtenie i pis'mo [What is critical thinking?, Change: An international journal on the Development of Thinking through Reading and Writing.], 36, 40-43 (2001). [in Russian]
7. Critical thinking skills [electronic resource] – Available at: <https://academic-englishuk.com/critical-thinking/> (Accessed: 19.10.2022)
8. Flood P. A. Critical thinking skills and information literacy skills: Discerning online information among high school students: dissertation. – Liberty University, 2015.
9. Muhambetalieva Z., Mukanova R. Himiya sabaqtarynda syni ojlaudy damytu tekhnologiyasyn qoldanu: Scientific Collection «InterConf», [Use of technology for the development of critical thinking in Chemistry lessons, Scientific Collection «InterConf»], 140, 258-264 (2023). [in Kazakh]
10. Ivunina E. E. O razlichnyh podhodah k ponyatiyu «kriticheskoe myshlenie» Molodoj uchenyj [About different approaches to the concept of critical thinking, Young Researcher], 11, 170-174 (2009). [in Russian]
11. Serikbaeva M. ZH., Karieva K. U. Razvitie kriticheskogo myshleniya na urokah informatiki s ispol'zovaniem aktivnyh strategij, Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Sociologiya. [Development of critical thinking in computer science lessons using active strategies, Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociology.], 4, 251-258 (2022). [in Russian]
12. Abrami, P. C., Bernard, R., Borokhovski, E., Wade, A., Tamim, R., & Zhang, D. Instructional interventions affecting critical thinking skills and dispositions: A stage 1 meta-analysis, Review of Educational Journal, 78(4), 1102-1134 (2008).
13. Tanatarova ZH. A., Kozhanova A. Syni oilaudyn negizgi principteri men adisterinin ziyatkerlikti damytuda alatyn roli Vestnik Atyrauskogo universiteta imeni Halela Dosmuhamedova. [The role of basic principles and methods of critical thinking in the development of Intelligence, Bulletin of Atyrau University named after Khalel Dosmukhamedov], 1, 49-55 (2020). [in Kazakh]
14. Tuyebayev M. Syn turgysynan oilau, shygarmashylyq oilau jane refleksiya: Uqsastyqtary men aiymashylyqtary; Oilau jane oilau tyrleri, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi [Critical thinking, creative thinking and reflection: similarities and differences; thinking and types of thinking, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi], 9, 178-182 (2016). [in Kazakh]
15. Albitz, R. S. The what and who of information literacy and critical thinking in higher education, Portal: Libraries and the Academy, 7(9), 46-61 (2007).
16. Saadd, R. G., Morin, D., & Thomas, J.D.E. Critical thinking in e-learning environments, Computers in Human Behavior, 28, 1608-1617 (2012).
17. Bounnik, D., & Giat, Y. Teaching high school students applied logical reasoning, Journal of Information Technology Education, 8, 1-16 (2009).
18. Snyder, L. G., & Snyder, M. J. Teaching critical thinking and problem solving skills, The Delta Pi Epsilon Journal, L(2), 90-99 (2008).
19. Angeli C., Valanides N. Instructional effects on critical thinking: Performance on ill-defined issues, Learning and Instruction, 19 (4), 322-334 (2009).
20. Marin L. M., Halpern D. F. Pedagogy for developing critical thinking in adolescents: Explicit instruction produces greatest gains, Thinking skills and creativity, 6 (1), 1-13 (2011).

21. Miri, B., David, B., & Uri, A. Purposely teaching for the promotions of higher-order thinking skills: A case of critical thinking, *Research Science Education*, 37, 353-369 (2007).
22. Akyuz, H. I., & Samsa, S. The effects of blended learning environment on the critical thinking skills of students, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 1744-1748 (2009).
23. Allen M. Promoting critical thinking skills in online information literacy instruction using a constructivist approach, *College & Undergraduate Libraries*, 15, 21-38 (2008).
24. Wang Q., Woo H. L., Zhao J. Investigating critical thinking and knowledge construction in an interactive learning environment, *Interactive learning environments*, 7, 95-104 (2009).
25. Dzhakupova G.B. Effektivnost' ispol'zovaniya tekhnologii kriticheskogo myshleniya v obuchenii anglijskomu yazyku studentov medicinskogo fakul'teta Vestnik Severo-Kazahstanskogo Universiteta im. M. Kozybaeva [The effectiveness of the use of critical thinking technology in teaching English to students of the faculty of Medicine, *Bulletin of the North Kazakhstan University named after M. Kozybayev*], 2(54), 50-55 (2022). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрғожа Б.Б. – хат-хабар үшін автор, Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының 1-курс докторанты, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, І. Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған, Қазақстан.

Майлыбаева Г.С. – PhD философия докторы, Педагогика және психология жоғары мектебі деканының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, І. Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған, Қазақстан.

Information about authors:

Nurgozha B.B. – corresponding author, the 1st year doctoral student of the educational program "Pedagogy and methodology of primary education" of Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Str. I.Zhansugurov, 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

Mailybayeva G.S. – Doctor of Philosophy PhD, Deputy Dean for Scientific Work of the Higher School of Pedagogy and Psychology of Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Str. I.Zhansugurov, 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Нургожа Б.Б. – автор-корреспондент, докторант 1 курса образовательной программы «Педагогика и методика начального образования», Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, ул. Жансугурова, 187а.

Майлыбаева Г.С. – доктор философии (PhD), заместитель декана по научной работе Высшей школы педагогики и психологии, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Талдыкорган, ул. Жансугурова, 187а.